מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?

מים ראשונים: כבר דרשו רבים וטובים באמירה מפורסמת זו. ראה מאמרו של פרופ׳ ש. רוזנברג ״שירת המלאכים״, אקדמות (ביטאון בית מורשה), אלול תשנ״ח. וכן מאמרו של יונתן כהן, מוסף תרבות וספרות, עיתון הארץ, שביעי של פסח תשנ״ה (14.4.95). ואף אנו שלחנו את ידינו באמירה זו לראשונה בדברינו לפני מספר שנים (תשנ״ט). בינתיים, נגלו לנו מספר מקורות מים חיים נוספים ולפיכך בקשנו לחזור ולדון בנושא זה ונקווה שנצליח לחדש בו דבר, שהרי כבר אמרו חכמים: ״אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש״ (חגיגה ג א).

ספר מהרי"ל (מנהגים) סדר התפילות של פסח

גומרין ההלל בשני ימים הראשונים של פסח. ולהלן אומר בדילוג כמו בראש חודש, ומברכין לקרוא את ההלל, לפי שבשביעי טבעו המצריים ואמר הקב״ה: מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים (לפני) שירה.[1]

מסכת מגילה דף י עמוד ב

ומי חדי [שמח] הקב״ה במפלתן של רשעים? והא כתיב: ״בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה׳ כי לעולם חסדו״ (דברי הימים ב כ כא) ואמר רבי יוחנן: מפני מה לא נאמר ״כי טוב״ בהודאה זו?[2] לפי שאין הקב״ה שמח במפלתן של רשעים! ואמר רבי יוחנן: מהו שכתוב: ״ולא קרב זה אל זה כל הלילה״? - בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב״ה: מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?[3]

פסיקתא דרב כהנא - פסקא כט: אחריתא דסוכות - "ושמחת בחגך"

אתה מוצא שלש שמחות כתיב בחג ... ״ושמחת בחגך״, ״והיית אך שמח״, ״ושמחתם לפני ה׳ אלהיכם״. אבל בפסח אין אתה מוצא שכתב בו אפילו שמחה אחת. ולמה? שבפסח התבואה נידונת ואין אדם יודע אם עושה היא השנה אם אינה עושה.[4] דבר אחר: למה אין שם שמחה? בשביל שמתו בו המצריים. וכן אתה מוצא כל שבעת ימי החג [סוכות] אנו קוראים את ההלל, אבל בפסח אין אנו קוראים בהן את ההלל אלא ביום טוב הראשון ולילו.[5] למה? כדאמר שמואל: ״בנפול אויבך אל תשמח״ (משלי כ יז) ...[6]

---

[1] ספר המהרי״ל הוא מהראשונים שמצאנו שמביא את המאמר שלנו כנימוק מדוע לא אומרים הלל שלם בשביעי של פסח. בהמשך דבריו שם הוא עצמו מערער קצת על התיזה הזו כשהוא שואל: ״אם כן, למה לא יאמרו הלל השלם בחול המועד?״ וגם מביא בשם רש״י סיבה אחרת לאי אמירת הלל השלם בשביעי של פסח (ובחול המועד), סיבה שנראה בגמרא ערכין להלן. עכ״פ, מצאנו לנו גדר להתגדר בנושא ״מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה״ ובו נתעסק הפעם.

[2] כתוב בפסוק: ״הודו לה׳ כי לעולם חסדו״ – בלי ״כי טוב״, לא כמו שאנו אומרים בהלל ״הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו״ (תהלים קיח) וכך גם בתהלים קז (המקור לברכת הגומל ותפילת יום העצמאות), תהלים קלו (הלל הגדול, ליל הסדר) ועוד, ומכאן שלא הייתה זו הודאה גמורה. לא בכדי מובא פסוק זה מספר דברי הימים. ראה שם שמדובר במלחמת יהושפט עם בני מואב ועמון, שנאספו למלחמה על יהודה בעין גדי. בתנאי הפתיחה לפחות, הייתה ליהושפט נחיתות ברורה והוא מאד חרד וקרא בתחילה לצום ותפילה: ״אֱלֹהֵינוּ הֲלֹא תִשְׁפֹּט בָּם כִּי אֵין בָּנוּ כֹּחַ לִפְנֵי הֶהָמוֹן הָרָב הַזֶּה הַבָּא עָלֵינוּ וַאֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע מַה נַּעֲשֶׂה כִּי עָלֶיךָ עֵינֵינוּ״. אך בהמשך, לאחר שהנביא יחזיאל בן זכריהו מבני אסף (מכותבי ספר תהלים) מבשר לו שה׳ יילחם להם ותהיה תשועה ביהודה, הוא משנה כיוון ומקהיל את הלויים המשוררים: ״לְהַלֵּל לַה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּקוֹל גָּדוֹל לְמָעְלָה״. בכך, דומה לכאורה המצב למלאכים שמבקשים להלל בעוד המצרים טובעים במקרה שלנו כפי שעוד נראה. אך מה באמת עם הודיה לאחר הניצחון או המפלה של המצרים?

[3] תוך כדי או גם אחרי המפלה, אין הקב״ה שמח באובדן מעשי ידיו באשר הם, גם גויים רשעים ששעבדו את בני ישראל ועבדו בהם בפרך. מקבילה, כמעט מילה במילה, נמצאת במסכת סנהדרין לט ע״ב. הדיון המקורי, בשני מקורות אלה, הוא סביב הפסוק הקשה בפרשת התוכחה בספר דברים (כח סג): ״והיה כאשר שש ה׳ עליכם להטיב אתכם ... כן ישיש ה׳ עליכם להאביד אתכם״ - פסוק אשר מדבר בעם ישראל דווקא! ההשוואה שם היא עם אומות העולם בקל וחומר: אם אינו שש להאביד גויים\רשעים, איך הוא שש להאביד את ישראל? והמסקנה בשניהם היא, שהקב״ה אינו שש במפלתם של יצירי אנוש כלשהם, יהודים וגויים, צדיקים ורשעים, אבל הוא ״מֵשִׂישׂ אחרים״. זאת אומרת, לנו כבני אדם מותר לשמוח במפלת אויבנו (״אל תהי צדיק הרבה״ קהלת ז טז, ראה המדרשים על פסוק זה בקהלת רבה ועוד), אבל הקב״ה אדון כל היצורים כביכול אינו יכול.

[4] על החרדה של החקלאים בתקופה שבין פסח לשבועות, ראה ויקרא רבה כח ג: ״זהו שכתוב: שבועות חוקות קציר ישמור לנו (ירמיהו ה כד) - ישמור לנו מן השרב ישמור לנו מן טללים רעים. ואלו הן שבע שבתות שבין פסח לעצרת״. ראה דברינו מנחת אומר לעומר בפרשת אמור. הרבה לפני האבלות שנספחה לימי ספירת העומר במרוצת הדורות, היו אלה ימי מתח ודאגה לעובדי האדמה בארץ ישראל.

[5] ״קריאת הלל״ היא הלל השלם. חצי הלל אינו נחשב. וכשיטת הספרדים שמברכים רק על הלל השלם: ״ ... לגמור את ההלל״. ראה שוב המהרי״ל בו פתחנו (גרמניה מאות 13-14, נחשב 'אבי מנהגי אשכנז'), שמדגיש שמברכים לקרוא את הלל גם על חצי הלל.

[6] ראה בהמשך מדרש זה לגבי שמחה ואמירת הלל בשאר החגים: שבועות, ראש השנה ויום הכיפורים. מדרש זה מצטרף לגמרא במגילה וסנהדרין ומבטא בצורה ברורה את היחס השלילי לפגיעה בגויים, את ״הגישה האוניברסאלית״. כולם יצירי כפיו של הקב״ה ואין הוא חפץ באובדנם. וגם אם נזקק לכך, אין זו סיבה לשמחה. ומה נעשה עם פסוק כמו: ״באבוד רשעים רינה״ (משלי יא י) או עם הגמרא במסכת ברכות ט ע״ב: ״מאה ושלש פרשיות [פרקי תהלים] אמר דוד, ולא אמר הלוויה עד שראה במפלתן של רשעים,

מסכת ערכין דף י עמוד א

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל: שמונה ימי החג, ושמונה ימי חנוכה, ויום טוב הראשון של פסח, ויום טוב של עצרת. ובגולה עשרים ואחד: תשעה ימי החג, ושמונה ימי חנוכה, ושני ימים טובים של פסח, ושני ימים טובים של עצרת ... ומאי שנא בפסח דלא אמרינן כל יומא? דחג חלוקין בקרבנותיהן, דפסח אין חלוקין בקרבנותיהן.[7]

תנחומא פרשת בשלח סימן י

מה נשתנה הודיה זו מכל ההודיות שבתורה, שנאמר בכולן ״כי טוב״ וכאן לא נאמר בה כי טוב? כביכול לא הייתה שמחה לפניו במרום על אבדן של רשעים.[8]

מסכת סנהדרין דף צח עמוד ב[9]

וכן אמר רבי יוחנן: ייתי ולא איחמיניה.[10] אמר ליה ריש לקיש: מאי טעמא? אילימא משום דכתיב: ״כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדב ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו הנחש״ (עמוס ה יט) - בוא ואראך דוגמתו בעולם הזה: בזמן שאדם יוצא לשדה ופגע בו סנטר - דומה כמי שפגע בו ארי, נכנס לעיר פגע בו גבאי - דומה כמי שפגעו דב, נכנס לביתו ומצא בניו ובנותיו מוטלין ברעב - דומה כמי שנשכו נחש.[11] אלא,[12] משום דכתיב: ״שַׁאֲלוּנָא וּרְאוּ אִם־יֹלֵד זָכָר מַדּוּעַ רָאִיתִי כָל־גֶּבֶר יָדָיו עַל־חָלָצָיו כַּיּוֹלֵדָה וְנֶהֶפְכוּ כָל־פָּנִים לְיֶרָקוֹן״ (ירמיהו ל ו) - מאי ״ראיתי כל גבר״? אמר רבא בר יצחק אמר רב: מי שכל גבורה שלו.[13] ומאי ״ונהפכו כל פנים לירקון״? אמר רבי יוחנן: פמליא של מעלה ופמליא של מטה.[14] בשעה שאמר הקב״ה: הללו מעשה ידי והללו מעשה ידי, היאך אאבד אלו מפני אלו? אמר רב פפא, היינו דאמרי אינשי: רהיט ונפל תורא ואזיל ושדי ליה סוסיא באורייה.[15]

שמות רבה פרשה כג סימן ז - "אז ישיר משה ובני ישראל"

שנאמר: יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה׳ הללויה (תהלים קד)״? נחזור להערה 3 לעיל: לאדם מותר לשמוח, תפקידו אפילו להילחם ברשע ולעקור אותו (ראה סנהדרין פרק ד משנה ה), אבל לא הקב״ה שהוא מלך העולם כולו ואבי כל חי. אגב, המדרשים שם מדגישים את המילה ״חטאים״ (sins) ולא חוטאים (sinners) - דוד מבקש שהחטאים ייתמו מן הארץ, לא החוטאים. וכך גם ברוריה, אשת רבי מאיר, שביקש להתפלל על הבריונים שהציקו לו שימותו, וברוריה אומרת לו: ״מאי דעתך? - משום דכתיב: יתמו חטאים, מי כתיב חוטאים? חטאים כתיב!״ (ברכות דף י עמוד א).

[7] נסטה רגע מהנושא שלנו ונעיר, במאמר מוסגר, שאי אמירת הלל השלם אינה מיוחדת לשביעי של פסח דווקא, אלא לכל ימי חג הפסח (להוציא היום הראשון של יציאת מצרים). זה ההבדל המרכזי בין פסח לסוכות. לפי גמרא זו, הסיבה לאי אמירת הלל בשאר ימי פסח, כולל כמובן שביעי של פסח, היא שקרבנות חג הפסח שווים ואינם שונים מיום ליום כמו בסוכות. (ובימינו אדרבא, קריאת התורה בימי הפסח שונה ומגוונת מיום ליום ומאירה אזכורים שונים של החג ושל כל שלושת הרגלים, בעוד שהקריאה בסוכות קצרה למדי וחוזרת על עצמה). לענייננו, אפשר לומר שבכל ימים האלה היו המצרים במפלה, אבל לא נוכל להתעלם מכך שהגמרא במסכת ערכין נותנת סיבה אחרת לגמרי מדוע לא גומרים את ההלל בימי חג הפסח ובכך קצת טורפת קצת את הקלפים לדרשות שלנו. וכבר העיר על זה המהרש״א בחידושי אגדות למסכת ברכות דף ט עמוד ב ד״ה במפלתן של רשעים.

[8] מדרש זה משלים את שלשת (ארבעה) המדרשים המייצגים את הגישה האוניברסאלית שהבאנו עד כאן. שאלה: מה הכוונה במילה ״כביכול״ במדרש אחרון זה? האם בעצם הקב״ה כן שמח רק כאדון העולם כביכול אסור לו? המאיר עינינו ב״כביכול״ זה יבורך.

[9] טרם שנעבור לגישות אחרות לנושא שלנו, נעשה תחנת ביניים ב״מעשי ידי״ ששייך עדיין לאסכולה האוניברסלית, הגם שהוא בעניין אחר.

[10] יבוא המשיח ולא נראנו. ביטוי שמיוחס גם לעולא בגמרא שם ובפשטות מוסבר בכך שבעיקבא דמשיחא, בחבלי המשיח, יהיו מלחמות גדולות (גוג ומגוג), צרות גדולות וזמנים קשים. ראה שבת קיח ע״א: ״כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלש פורעניות: מחבלו של משיח, ומדינה של גיהנם, וממלחמת גוג ומגוג״. ובפסחים קיח ע״א: ״חבלו של משיח - דכתיב לא לנו ה׳ לא לנו״. אבל לר׳ יוחנן יש סיבה אחרת המקשרת אותנו לנושא שלנו.

[11] ריש לקיש טוען שכבר היום מצבנו רע מאד, אז מה יש לירוא מחבלי משיח!

[12] כאן מתחילה התשובה לשאלתו של ריש לקיש, למרות שלא כתוב: אמר לו ר׳ יוחנן. ואולי זו תשובה של שניהם ואם אכן כך, אז באנו למחלוקת מעניינת בין חכמי ארץ ישראל וחכמי בבל, מדוע: יבוא המשיח ולא נראנו.

[13] היינו הקב״ה.

[14] שגם הם יצטערו או יסבלו ולפי המשך העניין אולי גם יתביישו, יהיו חסרי מענה, בחבלי המשיח.

[15] לביאור החלק האחרון של דרשה זו, כולל תרגום המשל של רב פפא על השור והסוס, ראה פירוש רש״י (המיוחס לרש״י) על אתר: ״רהיט ונפיל תורא ואזיל ושדי סוסיא באורייה - כשרץ השור ונפל מעמידין סוס במקומו באבוסו (באורוותו) מה שלא היה רוצה לעשות קודם מפלתו של שור, שהיה חביב עליו שורו ביותר, וכשמתרפא השור היום או למחר ממפלתו קשה לו להוציא סוסו מפני השור לאחר שהעמידו שם. כך הקב״ה, כיון שראה מפלתן של ישראל נותן גדולתו לעובדי כוכבים, וכשחוזרים ישראל בתשובה ונגאלין קשה לו לאבד עובדי כוכבים מפני ישראל״. הגם שישראל חביבים יותר, הגויים – עובדי כוכבים – גם הם מעשי ידיו של הקב״ה, וכשישראל חטאו וניטל כתר הגדולה (הבחירה?) מראשם ונתרחקו מהקב״ה, נתן הקב״ה את הגדולה (הממשלה, השלטון) לאומות העולם, כעת, כאשר בימות המשיח מבקשים להחזיר את הגדולה לישראל, קשה הדבר לפני פמליא של מעלה (הקב״ה והמלאכים) ופמליא של מטה (עם ישראל, חכמי ישראל?) ופניהם מוריקות. קשה לזרוק את הסוס שמילא את מקומו של השור בזמן שזה לא תיפקד – שניהם משרתים את האיכר.

זהו שכתוב: ״קִדְּמוּ שָׁרִים אַחַר נֹגְנִים״ (תהלים סח כו).[16] אמר ר׳ יוחנן: בקשו המלאכים לומר שירה לפני הקב״ה באותו הלילה שעברו ישראל את הים, ולא הניחן הקב״ה. אמר להם: לגיונותיי נתונים בצרה ואתם אומרים לפני שירה? זהו שכתוב: ״ולא קרב זה אל זה כל הלילה״, כמו שאתה אומר: ״וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ...״(ישעיה ו ג).[17]

וכיון שיצאו ישראל מן הים באו המלאכים להקדים שירה לפני הקב״ה. אמר להם הקב״ה: יקדמו בני תחילה, זהו שכתוב: ״אז ישיר משה״ - ״אז שר״ לא נאמר, אלא: ״אז ישיר״. שהקב״ה אמר: ישיר משה ובני ישראל תחילה. וכן דוד אומר: ״קדמו שרים״ - אלו ישראל ששרו על הים ... ולמה כך? אמר הקב״ה למלאכים: לא מפני שאני משפיל אתכם אני אומר שיקדמו בני תחילה, אלא מפני שבשר ודם הם, יאמרו תחילה עד שלא ימות אחד מהם. אבל אתם כל זמן שאתם מבקשים אתם חיים וקיימים.[18]

תנחומא (בובר) פרשת בשלח סימן יג' - אז ישיר משה

בשעה שהיו ישראל חונים על הים באו מלאכי השרת לקלס להקב״ה. ולא הניחן הקב״ה, שנאמר: ״ולא קרב זה אל זה כל הלילה״ ... למי היו דומין? למלך שנשבה בנו, לבש נקמה באויביו והלך להביא אותו. ובאו הבריות לומר לו אימנון [המנון]. אמר להן: לכשאני פודה את בני אתם מקלסין אותי. כך, ישראל היו נתונים בצרה בים, באו מלאכי השרת לקלס להקב״ה. נזף בהם. אמר להם הקב״ה: בניי נתונים בצרה, ואתם מקלסין לפני?[19]

כיון שעלו מן הים בקשו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה. אמר ר׳ אבין הלוי: למה הדבר דומה? למלך שירד למלחמה ונצח, ובאו בנו ועבדו ועטרה בידם ליתן בראשו של מלך. באו למלך ואמרו לו: בנך ועבדך עומדים ועטרה בידם, מי יכנס תחילה? אמר להם: שוטים שבעולם! עבדי קודם לבניי? יכנס בני תחילה! כך, כיון שעלו ישראל מן הים, באו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה. אמר הקב״ה למלאכי השרת: הניחו לישראל תחילה - ״אז ישיר משה ובני ישראל״.

נמצאו הנשים ומלאכי השרת עומדים, מי יקלס תחילה?[20] אמר ר׳ חייא בר אבא: רב השלום עשה שלום ביניהם, שנאמר: ״קדמו שרים אחר נוגנים בתוך עלמות תופפות״ - ״קידמו שרים״ - אלו ישראל, ״אחר נוגנים״ - אלו המלאכים, ״בתוך עלמות תופפות״ - אלו הנשים. אמר ר׳ לוי: השמים! לא אקבל הדבר הזה! אלא הנשים קילסו תחילה. אלא, ״אחר נוגנים״ - אלו ישראל, ״בתוך עלמות תופפות״ - אלו הנשים. התחילו מלאכי השרת להתרעם לפני הקב״ה, אמרו: לא דיינו שקדמו לנו האנשים, אלא אף הנשים כן! אמר להן הקב״ה: חייכם כן.[21]

מסכת סוטה דף לו ע"ב – דף לז ע"א

תניא, היה ר״מ אומר: כשעמדו ישראל על הים, היו שבטים מנצחים זה עם זה, זה אומר: אני יורד תחילה לים וזה אומר: אני יורד תחילה לים. קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחילה ... אמר לו רבי יהודה: לא כך היה מעשה, אלא זה אומר: אין אני יורד תחילה לים וזה אומר אין אני יורד תחילה לים. קפץ נחשון בן עמינדב וירד לים תחילה ... ועליו מפרש בקבלה: ״הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהִים כִּי בָאוּ מַיִם עַד נָפֶשׁ: טָבַעְתִּי בִּיוֵן מְצוּלָה וְאֵין מָעֳמָד בָּאתִי

---

[16] הפסוק המלא הוא: ״קִדְּמוּ שָׁרִים אַחַר נֹגְנִים בְּתוֹךְ עֲלָמוֹת תּוֹפֵפוֹת״ - קודם באו אלה ששרים, אחר כך המנגנים עם המתופפות.

[17] הרי לנו את האסכולה השנייה – הלאומית. לא ״מעשה ידי״ אלא ״לגיונותיי״, לא המצרים אלא בני ישראל. אבל שים לב לכל הדיון על המלאכים אשר תופס כאן מקום נכבד. מהפסוק בישעיהו: ״וקרא זה אל זה ואמר״, שם ודאי מדובר במלאכים, מוכיח הדרשן שגם בקריעת ים סוף ״ולא קרב זה אל זה כל הלילה״ מדובר במלאכים ממש. ועל מה מדובר כאן בעצם? המלאכים הזדרזו לומר שירה כאשר חציית ים סוף הייתה עדיין בעיצומה. בני ישראל טרם נחלצו מהמצב הקשה בו היו נתונים. זה זמן לומר שירה? הסכנה עדיין לא חלפה. אז אולי גם מדרש זה איננו כל כך לאומי, אלא פשוט אנושי רק במקרה זה בהקשר עם בני ישראל?

[18] בחלק השני של המדרש מופיע מוטיב חדש לגמרי. מדובר כבר אחר חציית בני ישראל. הסכנה חלפה (למצרים אין כאן התייחסות) והשאלה היא, מי יקלס את הקב״ה תחילה: בני אדם או המלאכים? ולא מדובר רק במעמד שירת הים, אלא באופן כללי. תשובת המדרש היא שבני האדם קודמים למלאכים ולא משום שהם עדיפים, אלא אדרבא, משום שהם בני חלוף ואם לא עכשיו אימתי? ראה גם איכה רבה (בובר) פתיחתא כד: ״בשלושה מקומות ביקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב״ה ולא הניחן, ואלו הן: בדור המבול ובים ובחורבן בית המקדש״. ועל מדרש זה יש לדרוש בע״ה בהזדמנות אחרת.

[19] מדרש זה הוא חזרה מורחבת של המדרש הקודם בשמות רבה. קודם המלאכים מבקשים לשיר טרם שחלפה הסכנה והושלמה הישועה, וכשהגיעה השעה לשורר ולהודות, ישראל קודמים להם. אבל כאן ״בניי״ במקום ״לגיונותיי״ שבמדרש הקודם. וכמו כן, יש כאן גם אלמנט פמיניסטי מעניין של מיקום הנשים ביחס למלאכים (לא ברור אם הפמיניסטיות של היום תאהבנה מדרש זה).

[20] כאן מתחיל קטע חדש. משה והגברים כבר שרו. נשארו הנשים והמלאכים: מי מהם קודם?

[21] אריכות מדרש זה בעניין הקדמת שירת בני האדם למלאכים, כולל הדיון המפורט בסדר בין הנשים למלאכים, כבר השכיח מאתנו את הנושא בו אנו דנים: ״בני נתונים בצרה ואתם אומרים שירה״. ואולי באמת עניין זה של שירת בני האדם מול שירת המלאכים היא המוטיב העיקרי וכל הטענה של בני נתונים בצרה, איננה אלא תירוץ לדחות את המלאכים, שוב ושוב, כדי לתת לבני האדם קדימות בשירה ושבח לקב״ה. קדימות שהיא גם חובה: ״שכן חובת כל היצורים לפניך ... להודות להלל לשבח״. ובמיוחד בחגים.

בְּמַעֲמַקֵּי מַיִם וְשִׁבֹּלֶת שְׁטָפָתְנִי״ (תהלים סט ב-ג). באותה שעה היה משה מאריך בתפלה, אמר לו הקב״ה: ידידיי טובעים בים ואתה מאריך בתפלה לפני? אמר לפניו: ריבונו של עולם, ומה בידי לעשות? אמר לו: ״דבר אל בני ישראל ויסעו. ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו״.[22]

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ויושע עמודים 149-148

״ויראו ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה׳ במצרים״, אמרו חז״ל: בשעה שבקש הקב״ה להטביע המצריים בים, עמד עוזא שר של מצרים לפני הקב״ה ואמר לפניו: רבש״ע, נקראת צדיק וישר ואין לפניך לא עולה ולא משא פנים, ולמה אתה רוצה להטביע בני בים?[23] ...[24] אמר לשלוחי[25]: מה מעשיו של אלוה זה? השיבו ואמרו לו: הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים, הוא ברא את השמים ואת הארץ והוא ממית ומחיה ונפש כל חי בידו. השיב ואמר לשלוחי: לא יש אלוה כזה בכל העולם שיעשה אלו המעשים, אלא אני לבדי שאני בראתי עצמי ונילוס נהרי. ועל דבר זה שכפר בי שלחתי בו עשר מכות עד ששלח בניי בעל כורחו. ועם כל זאת לא מנע עצמו מרשעו וחוזר ורודף אחריהם להחזירם לשעבודו. ולפי שנעשה בו כל זאת ולא הכיר אותי אנו רוצים לטבעו בים הוא וכל חילו. מיד ענו כל פמליא של מעלה ואמרו: דין גדול יש לך להטביעם בים. כשראה עוזא כך פתח ואמר: ריבון העולם, יודע אני שחייבים הם לך, אלא יהי רצון מלפניך שתתנהג עמהם במידת רחמים ורחם על מעשה ידיך כמו שכתוב: ״ורחמיו על כל מעשיו״. ובקש הקב״ה לרחם עליהם, עד שבא גבריאל ונטל דפוס של לבנים שהיו עושין ישראל במצרים והראה אותה לפני הקב״ה ואמר לפניו: ריבון העולמים, אומה ארורה שבזו עבודה קשה שעבדו בניך תרחם עליהם? וחזר הקב״ה מן מדת רחמים וישב עליהם בכסא דין וטבעם בים. לכך נאמר: ״ויראו ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה׳ במצרים וייראו העם את ה׳ ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו״.[26]

חג שמח

מחלקי המים (והמים להם חומה מימינם ומשמאלם)

---

[22] ראה מקור לגמרא זו במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פרשה ה. לפנינו בעצם פירוש שלישי, לא גישה הומניסטית אוניברסאלית ולא גישה לאומית (וגם לא דיון על שירת המלאכים כנגד שירת בני האדם). אלא פשוט ״הערה״ של הקב״ה למשה שאין מקום להאריך בתפילה אלא יש צורך במעשים, כי ״ידידי טובעים בים״! יִדִידִי בלשון יחיד או יִדִידַיי בלשון רבים. וכבר הרחבנו לדון בנושא זה בדברינו ואתה הרם את מטך ונטה את ידך בפרשת בשלח.
לסיכום הדברים עד כאן, נראה שהפרשנים המודרניים המבקשים להציג כאן שתי תפיסות עולם, אוניברסלית מול פרטיקולרית\לאומית, זו של ״מעשה יָדַי״ מול זו של ״בָּנַי״, קצת נסחפו (במים). שלושה המדרשים הראשונים שהבאנו הנוקטים בלשון ״מעשה ידי״, אכן מייצגים גישה הומניסטית כלל-אנושית שמצרה על כל אבדן חיי אנוש ועם זאת לא מתחסדת ולא מתיפייפת ומבדילה בין הקב״ה ובין בני האדם שזה עתה נצלו מיד רודפיהם. לבני האדם מותר, אפילו חובה, לשיר ולהודות. הקב״ה לעומתם מיצר על אובדן מעשי ידיו ובעקבותיו גם בני האדם מתמתנים ואומרים רק חצי הלל. המדרשים האחרים, לעומת זאת, הנוקטים בלשון ״בני״, ״לגיונותיי״ ו״ידידי״, מדברים בנושא ובזמן שונים. הנושא: מי ראוי לשיר קודם, מלאכים או בני אדם. והזמן: ״לא קרב זה אל זה כל הלילה״, ״באו מים עד נפש״, כאשר האירוע עדיין בעיצומו. בנימין שקפץ ראשון, לשיטת רבי מאיר, או נחשון (לשיטת רבי יהודה!) ובעקבותיהם העם כולו, נתונים בצרה. ״הגיעו מים עד נפש״ (תהלים סט ב - ג) כפשוטו של דבר. קשה לראות באלה האחרונים גישה לאומית צרה, כשם שאין לראות בקבוצת המדרשים הראשונה גישה אוניברסלית-הומניסטית.

[23] עוזא משתמש במטבע הלשון ״בני״ למצרים! הקב״ה – מעשה ידי, עוזא – בני.

[24] בקטע שהשמטנו מתעורר דיון בין הקב״ה שרוצה להעניש את מצרים ולהטביעם בים ובין עוזא שר מצרים בפמליא של מעלה. הקב״ה קורא לכל הפמליא לשפוט בינו ובין עוזא ומתחיל בתיאור ירידת בני ישראל למצרים והטובות שעשה להם יוסף והשעבוד הקשה שהטילו עליהם וכו׳. אז מגיעה עיקר הטענה של הקב״ה, שפרעה זלזל בו ולא רצה לשמוע את דבריו בפי משה, כפי שהוא ממשיך ואומר. למי שהספר בידו, מומלץ לראות בהרחבה מדרש זה במקור.

[25] הקב״ה אומר לעוזא שפרעה אמר לשלוחו, היינו למשה. ומתאר להלן את השיח שהיה בין פרעה ומשה.

[26] הבאנו כתוספת ״מים אחרונים״ מדרש זה, הגם שאולי הוא כבר לא שייך ישירות לנושא שלנו. כאן לא מדובר על השירה, אלא על עצם המעשה של הטבעת פרעה וחילו בים סוף. (גם מצד בני ישראל לא מדובר על השירה, אלא על היד הגדולה ועל האמונה). האם לא היה מקום לחוס על המצרים אחרי שספגו כל מה שספגו ושילחו את ישראל מארצם? למה ההרג הנוסף? האין בידי הקב״ה להציל את ישראל בלי אובדן מצרים? כאן הוויכוח הוא בפמליא של מעלה, בין המלאכים ובין עצמם. הם לא ממהרים לפתוח בשירה אלא דנים במעשה עצמו. יש למצרים פרקליט טוב למעלה כפי שיש לכל אומה. ומה שמכריע בסוף הוא השעבוד הנורא שמטה את כף המצרים לחובה ולא ״הצורך המבצע״ להשמיד את חיל פרעה ולהסיר את הסכנה. ראה דברינו לבנת הספיר בפרשת משפטים, על הסל והמגריפה שנתונים במרום ומזכירים כל העת את שיעבוד מצרים. ועדיין, אילולי גבריאל וטענותיו, היה הקב״ה מרחם על ״מעשה ידיו״ והשירה הייתה על עצם התשועה והפדות, ללא בעיה כלשהיא. וצריך תמיד לזכור מי כתב מדרש זה.